

UOT 94(3); 39 (4/9)

İSKİDLƏRİN DİLİ, MƏDƏNİYYƏTİ VƏ ETNİK MƏNSUBİYYƏTİ

R.İ.MƏHƏRRƏMOV
Gəncə Dövlət Universiteti
reshid.maherremov@gmail.ru

Məqalə iskidlərin dili, mədəniyyəti və etnik mənsubiyyətinin araşdırılmasına həsr edilib. Məqalə müəllifi qədim mənbələrin verdiyi məlumatların, ayrı-ayrı tarixçilərin monoqrafiya və əsərlərinin, ümumiyyətlə, digər tarixi ədəbiyyatların müqayisəli təhlili sayəsində belə bir nəticə hasil etmişdir ki, kimmerlər, iskidlər və sarmatlar və s. haqqında məlumat verən qədim müəlliflərin heç biri onlarla farslar arasında oxşarlıq və onların dillərinin yaxınlığı barədə danışmamışlar və yazmamışlar. Fars və iskid dillərində oxşarlıq olsaydı, qeyd edilərdi. Ümumiyyətlə, iskid dili iran dilli olmayıb.

Açar sözlər: İskidlər, Asiya, Herodot, türk dili, tavrılar, Şimali Qafqaz, Şimali Qara dənizətrafi

İskidlərin irandilliliyi nəzəriyyəsi Rusiya tarixşünaslığında XIX-XX əsrlərdə meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir (V.A.Qorodsov, F.A.Braun, V.F.Miller, A.İ.Şobolevski, M.İ.Rostovsev və s.). Bir çox sovet tədqiqatçıları da bu nəzəriyyəni müdafiə ediblər (İessen A.A., Terenojkin A.İ., Smirnov A.P., Neyxardt A.A., Abayev V.İ., E.A.Qrantovski və s.). Bu nəzəriyyənin dolaşılıq yarıdan tərəfləri ondan ibarətdir ki, birincisi, «iskid simalı» əşyaları böyük bir ərazidə tapdılar; ikincisi, Şimali Qafqaz və Qara dəniz ətrafında iskid dövrü şəxs adlarının bir hissəsini yalnız iran dilləri əsasında aydınlaşdırdılar; üçüncüsü, antik müəlliflərin «iskid» sözünü, böyük bir ərazidə yaşayan bütün tayfa və xalqları irandilli hesab edərək, onların hamısının özünü adlandırması kimi qəbul ediblər; dördüncüsü, səhv olaraq müxtəlif etnik mənsubiyyətli iskid tayfaları arasında siyasi ittifaqın mövcudluğunda israr edirdilər [7, 289; 4, 139-141].

Buradan belə bir səhv konsepsiya da meydana gəlir ki, bütün bu tayfaların az qala, vahid ideologiyası, inancı, mifologiyası, eposu və s. mövcud olub. Orta Asiya və İran tayfalarının mifik və epik rəvayətlərində birlik və qohumluğun olduğunu və bunları şimali Qara dəniz ətrafı, irandilli iskidlərə aid etmək mümkün olsa da, bu birlik və qohumluq versiyasını antik müəlliflərin «iskid» adlandırdıqları bütün tayfa və xalqlara aid etmək mümkün deyildir.

Düzdür antik müəlliflərin «iskidləri» arasında da türk tayfa və xalqların var olduğunu qəbul və təsdiq edən tədqiqatlar olmuş və vardır. Sovet tarixçisi K.İ.Petrov yazırdı ki, «Orta Asiya və Qazaxıstan əhalisinin başdan-başa irandilli olması və e.ə. burada türk tayfalarının olmaması fikri düzgün deyildir» (sitat Q.Qeybullayevin «К этногенезу азербайджанцев» kitabından gətirilib) [7, 290]. Fikrimizcə, Bizans mənbələrində türk tayfalarının iskit etnonimi ilə göstərilməsini təsadüfi hesab etmək düzgün olmazdı. Görünür, Bizans müəllifləri bildirdilər ki, onlara qədər məlum olan türk tayfalarını da yığcam «İskid» adı ilə adlandırılar. Məsələn, Feofilakt Simokatta yazır ki, türk xaqanı İstəmi 568-ci ildə Bizans imperatoruna «iskit məktubu» göndərdi [8, 374].

İskidlərin başdan-başa (istisnasız) irandilli olması haqqında nəzəriyyə ilə razılaşmaq nə üçün mümkün deyil?

Əvvəla, iran dilləri zəminində etimologiyalaşdırılan etnonim və sözlər türk dillərində də etimologiyalaşdırıla bilər. Bundan əlavə, ən böyük iranşünas V.İ.Abayev özü də etiraf edir ki, «iskid şəxs adlarının xeyli faizini iran dilləri əsasında aydınlaşdırmaq mümkün deyil» [9, 317]. İkincisi, Karpatdan Çinə qədər nəhəng bir ərazidə artıq eranın əvvəllərinə kimmerlərin, iskidlərin, sarmatların, massagetlərin, sakların, əgər onlar həqiqətən irandilli idilsə, nə vaxt hansı tarixi şərait zamanı, hansı etnogenetik və qlottogenetik proseslər nəticəsində yox olmaları (şimali Qafqaz alanlar – asetinlər istisna olmaqla) və onların yerini həmin ərazidə erkən orta əsrlərdə əsasən türk tayfa və xalqların tutması aydın deyil. Axı antik müəlliflər artıq eranın əvvəlində Qara dəniz ətrafında və Şimali Qafqazda türk tayfalarının olduğunu qeyd edirlər: bunlar Strabondapanksan (bəçənək); Plinidə-basil, oran, türk, kabar; Ptolomey və Dionisi Periyetdə – savar, sal, xurs, hunn adlanırlar [7, 290].

Bütün bunlara baxmayaraq, tarix elmində belə bir müddəa bərqərar oldu ki, adı tutulan areal istisnasız olaraq, irandilli tayfalarla məskunlaşdırılıb. İranşünasların əsirinə çevrilən bir çox arxeoloqlar iskid-sarmat arealında tapılan arxeoloji mədəniyyətin irandilli tayfalara aid olduğunu elan etdilər. Bir çox dilçilər öz növbəsində iran dilinə aid olmayan sözləri təhlil edib, iskid-sarmatları irandilli adlandırdılar. Beləliklə, qapalı, qıfıllanmış dairə yarandı. Arxeoloqlar dilçilərin fikirlərinə əsaslanıb iskid-sarmat dövrünə aid arxeoloji mədəniyyəti irandilli tayfalara aid edib, dilçi iranşünaslar isə öz nəzəriyyələrinin təsdiqi üçün arxeoloqların nəticələrinə arxalanıb türklərin etnogenezinin köklü problemi - iskid-sarmatların etnik mənsubiyyətinin öyrənilməsinə əngəl yaradaraq, nağıllarda deyildiyi kimi, onu qapısı bağlı qırxıncı otaqda gizlətdilər.

Əgər iskidlər və sarmatlar irandilli olsaydılar, qədim assuriya, yunan, roma, çin tarixçiləri buna diqqət yetirməyə bilməzdilər, axı onlar iranlı-farsları da, iskid-sarmatları da yaxşı təsəvvür edirdilər. Bu xalqları təsvir edərkən onlar fars və iskid dillərinin eyniliyini və ya oxşarlığını hansı tərzdə isə mütləq qeyd edirdilər. Lakin qədim müəlliflərdə heç buna işarə də yoxdur. Eyni zamanda iskid, sarmat və alanların müxtəlif türk tayfaları ilə eyniləşdirilməsinə aid hallar kifayət qədərdir [4,140-141].

Sovetlər birliyi zamanında iskid etimologiyası ilə osetin dili nöqtəyindən nəzərdən V.İ.Abayev israrla və məqsədyönlü şəkildə məşğul olub və hindavropa dil ailəsi sistemində xüsusi iskid, yaxud iskit-sarmat dili uydurmuşdur. Onun «İskid sözləri lüğəti» əsərində mənbələrdə qeyd edilmiş 353 iskid sözü fonetik dəyişiklik yolu ilə qədim osetin leksik vahidinə çevrilir [9, 151-195; 4, 142].

V.İ.Abayevin etimologiyasının təhlilinə keçməzdən əvvəl, öz tədqiqatının əhəmiyyəti haqqındakı fikrinə diqqət edək: «Mən şəxsiz iran elementlərini təhlil etmişəm və inanıram ki, iskid materialında elmlə heç bir əlaqəsi olmayan, dəyərsiz və məsuliyyətsiz alverə son qoyuldu»[9,148]. Alim öz potensial apponentləri üzərinə belə şövqlə hücum edirsə, bu onun mövqeyinin zəifliyindən xəbər verir. V.İ.Abayevin problemlə bağlı etimologiyaları həqiqətən, systemsizlikdən və bir çox semantik uyğunsuzluqlardan əziyyət çəkir [4, 142].

İskid-iran etimologiyası üzrə öz sələfləri kimi, V.İ.Abayev də iskidlərin əcdadı Tarqıtay və oğlanları Lipoksay, Arpoksay, Kolaksayın şəxsi adlarından başlayır.

İskid-iran nəzəriyyəsi tərəfdarlarının fikrincə, Tarqıtay adı iki hissədən ibarətdir, darqa və tava; qədim iran dilində darqa «uzun» (müddət mənasında), yaxud «iti», tava «güc», «qüvvə» deməkdir. Tarqıtay «uzun güclü» və ya itigüclü anlamındadır [9, 163]. Bu fikirlər Zəkiyevin «Proisxojenje tyurkov i tatar» əsərindən götürülüb [4, 142].

Türk dili mövqeyindən yanaşanda tarqıtay sözü tarqı yaxud tarıq – türkcə, əkinçi və soy – tay – türkcə, nəsil; bütünlükdə – nəsil və ya əkinçilərin əcdadı, soybaşı anlamındadır. Bundan əlavə, Tarqıtay sözünə təkcə Herodotda deyil, digər ədəbiyyatlarda da rast gəlirik. Məsələn, avar tarixçiləri belə hesab edirlər ki, Tarqıtay – avar-türk adıdır. VII əsr müəllifi Feofilakt Simokatta məlumat verir ki, «Tarqıtay avar tayfasında tanınmış (görməli) adamdır» [8, 35]. Bizanslı Menandr qeyd edir ki, 568-ci ildə avarların başçısı Bayan Tarqıtiyi güzəştə getmək tələbi ilə çarın yanına göndərdi [16, 392]. Avarlar həmin Tarqıtiyi Bizansa səfir göndərirlər [16, 418]. II əsr müəllifi Polien xəbər verir ki, Meot (Azov) dənizi sahilində yaşayan iskitlərdə Tarqıtay adında məşhur qadın var idi [17, 567]. Nəticə etibarilə bu iskitlər türk idilər [4, 142-143].

Lipoksay – Tarqıtayın böyük oğlu. Bu sözün etimologiyasını Abayev Fasmerdən əxz edir. Onun fikrincə, sözün ikinci hissəsi ksaya İxsay işıqlanmaq, parlamaq, hökmranlıq etmək, osetincə – knyagina – knyaz arvadı, şəfəq; birinci hissə aydın deyil; ola bilər xaraksaus... iran Hvarasaita günəş, farsca Xorsed [9, 189].

Bunu türk etimologiyası ilə müqayisə edək. Türkcə soy nəsil, soyadı, əqrəba, əcdadlar, törəmələr, irq, mənşə; ak-ad, əsilzadə, nəcib, zəngin; aksoy – xeyirxah, zəngin nəsil, müqəddəs nəsil, soydaşı və s. Türk xalqlarında soy adlarında soy elementi adi haldır: Aksoy, Paksoy, Koksoy. Sözün birinci hissəsi – lip – lipe – leq sərhəd – qədim farscadan götürülmədir. Bütünlüklə, Lipoksay müqəddəs nəsil, yəni sərhəddi olan nəsil, öz ölkəsinin sərhəddini qoruyan nəsil [2, 143].

Arpoksay – Tarqıtayın ortancıl oğlu. Bu sözün birinci hissəsini Abayev dərhal iran kökündən apra düzəldir, ar su və oset. pa, art, dərin; apra su dərinliyi; xsaya hökmdar; apra – xsaya sular hökmdarı [9, 189]. Bunu da türk etimologiyası ilə müqayisə edək, sözün ikinci hissəsini artıq bilirik: aksoy – müqəddəs nəsil, nəcib, əsilzadə nəsil. Birinci hissə – arpa, dən, məhsul; arpalık torpağa sahib olmaq; Arpoksay əkin yeri, torpaq ərazisi olan; yaxud əkinçi nəslinin başçısı [9, 189].

Kolaksay – Tarqıtayın kiçik oğlu. Fasmer və Abayevə görə sözün ikinci hissəsi xsay işıqlanmaq, danışmaq, hökmranlıq etmək, osetincə xsart şücaət; xsin knyagina, xsed şəfəq və s; birinci hissə aydın deyil, ola bilsin, xoraksans əvəzinə təhrif olunmuş ifadədir, qədim iranca xvar – xşuma «günəş»[9,189]. İskid-iran nəzəriyyəsi tərəfdarları bu sözü (adı) bəzən farsca Skolaxşaya ifadəsinin fonetik formasına çatdıraraq, Kolaksay adını skol (skolot) iskit-farslar nəslinin çarı elan edirlər [18, 207-208].

Türk dili baxımından Kolaksay tarixən kulı-aksay sözbirləşməsinə aiddir və təmiz, müqəddəs nəsil. Kulı - ak – say çox asan Kolaksaya çevrilir. Digər türk etimologiyası da mümkündür: İkinci hissə – aksay nəcib, əsilzadə, müqəddəs nəsil, birinci hissə – kola – kala şəhər; paytaxt. Bu, türk – subarlar Dəclə çayının sol sahilində yaşayarkən ərəb dilindən götürülmə də ola bilər. Kalaksay öz ölkəsinə, paytaxtına malik (onu qoruyan), müqəddəs nəsil [2, 144] anlamına gəlir.

Əgər biz ata Tarqıtay, oğlanları Lipoksay, Arpoksay və Kolaksay adlarının iranca etimologiyasını sistemləşdirsək, belə alınır: Tarqıtay uzungüclü; Lipoksay günəşin parıltısı, Arpoksay sular hökmdarı, Kolaksay günəşin parıltısı, yaxud skolaxsi. Göründüyü kimi, burada etimoloji, semantik və leksik sistem yoxdur.

Ata və üç oğlunun adlarının türkcə etimologiyasının sistemini nəzərdən keçirək. Tarqıtay əkinçi nəslə, Lipoksay sərhəddini qoruyan nəcib-əsilzadə nəsil, Arpoksay öz mülklərini qoruyan nəcib-əsilzadə nəsil, Kolaksay paytaxtını (yəni çarlığını) qoruyan nəcib-əsilzadə nəsil, yaxud nəcib adamlar nəslə; sonuncu kiçik oğul Herodotun hekayətinə görə səmədan düşən qızıl əşyaları: kotan, boyunduruq, balta-təbəzzin (bəzi ədəbiyyatlarda qılinc – silah) və kasa qabı evə gətirəndən sonra atasından çarlığı qəbul edib [19, 6].

İskidlərin şübhəsiz irandilli olduğunu guya sübut edən, əslində isə iskit-türk xarakteri daşıyan bir neçə faktı nəzərdən keçirək.

Ababa (Havabov) – Romanın imperatoru Maksiminin anasının adı, o güman ki alandır. Alanların irandilli olduğunu hesab edərək, Abayev bu sözü belə etimologiya edir; yəni sözün mənşəyini belə müəyyənləşdirir: iranca xi yaxşı; rəhimli; vab tikmək; beləliklə, Xuvaba yaxşı tikilisi. Türkcə ad – ovçuluq, ov, eb, ev eb, aba ata, ana, bacı, Ababa ovçuluq anası və ya ev anası, yəni sözün yaxşı mənasında evdar.

Pantikapa – Skifiyada çay adı, ola bilər Kerç körfəzinin, həmçinin e.ə. IX əsrdə indiki Kerçin yerində tikilən şəhərlərin adı. Abayevə görə pantu asetincə

yol, kapa balıq bütünlükdə – balıq yolu [9, 175].

İstənilən çay, hər hansı körfəz – özlüyündə balıq yoludur, odur ki, burada balıq yolu semantikasını çətin ki, yerinə düşür. Pantikapa sözü türkcə iki hissədən ibarətdir: pont – Qara dənizin qədim adıdır. Bu söz türkcə qədim türk kökü büm duru xörək, şorba, bolluq malik olma – affiksi – lı/tı köməyilə. Bunte – ailəni dolandıran qadın, zənginliklə. İkinci kök – kara – ben türk sözü kapaq / kapa qapı, bütünlükdə Ponta qapı, yaxud Pont qapısı. Bu semantika bir də onunla təsdiq olunur ki, Pantikapeyin xarabalıqları yerində Kerç şəhəri tikilib. Bu ad da digər türk sözü kereş / kereç kökündən yaranıb, mənası isə qapı, giriş, girəcəkdir [4, 144-145].

V.İ. Abayevin «İskit sözləri lüğəti»ndə toplanmış bütün iskit sözlərini iskit regionlarında yaşamış və yaşayanların dillərinin nöqtəyi-nəzərincə yenidən etimologiyalaşdırmaq, yəni həmin sözlərin mənşəyini müəyyənləşdirmək mümkündür.

Daha doğrusu, bunu mütləq etmək lazımdır, lakin iran, türk, slavyan və fin-üqor etimologiyalarının nəticələrinin sonrakı müqayisəsini dərindən təhlil etməklə həyata keçirmək gərəkdir. Yalnız bu əməliyyatdan sonra müəyyən edilmiş şəkildə, demək olar ki, əvvəlcə kimmerlər, sonra iskidlər, sarmatlar alan-aslar ümumi adları altında hansı etnoslar yaşamışdır. Aparılan iran və türk etimoloji müqayisəsi göstərir ki, iskidlər hər şeydən əvvəl iranlı olmamışlar, yaxud onların içərisində çox az irandillilərə olub; onlar əsas etibarilə türk idilər, slavyan idilər və fin-üqar idilər, çünki sonuncular səmədan düşməmişdilər, ən qədim zamanlardan öz (qədim «iskit») regionlarında yaşayırdılar.

İskitlər etnonimi şərti olaraq iskit adlanan bir çox tayfa və xalqlardan ibarətdir. Bu etnonimlərdən etnogenetik məlumatlar əldə etmək üçün onları etimoloji, semantik və tarixi təhlilə daxil etmək zəruridir.

Yuxarıda iskidlərin mənşəyi ilə bağlı ikinci rəvayəti təhlil etmişdik. Burada göstərilir ki, Herakl Qırion öküzlərini qova-qova insan yaşamayan bir məmləkətə gəlib çıxır. Mağaraların birində yarıqadın, yarılan mövcudatla rastlaşır və onunla məhəbbət əlaqəsinə girməyə məhkum olur. Onların üç oğlu dünyaya gəlir. Anası onları Aqafirs (Aqadir), Gelon (yılan) və İskit (skidi, skide) adlandırır.

Kiçik oğul – Skide, qərbiavropa dillərində skit, rus dilində skif formasını alıb, skide etnoniminə çevrildi. Əvvəllər belə hesab edirdik ki, skidi, yaxud skide nəyəsə malik olan insanlardır. Amma nəyə malik? Bu barədə skide etnoniminin birinci hissəsi məlumat verə bilər, yəni ski/eske /işki bunlar türkcə işki bıçaq; tatarca işki seyirqa sözlərinə gedib çıxır. Skide (rusca skif) – bıçaqlı adam [20, 35, 37, 38] anlamındadır.

Lakin türk etnonimlərinin sistemli öyrənilməsi belə bir fikirlə toqquşur ki, ski kökü tarixən saka etnoniminə aparıb çıxarılır. Şəkilçi ilə birlikdə o sakadı və ya sakalı forması alır, yəni saklarla birləşən insanlar, yaxud tərkibində saklar olan insanlar... [21, 545].

E.ə. VII əsr assur mənbələrində iskidlər Aşquz-İşkuza-İşquza adlar al-

tında gedir. Bu etnonim skid etnoniminin fanetik variantı ola bilər: axı türk ləh-cələrində, şivələrində s-ş, d-z, i-u səslərinin növbələşməsi adi haldır: skide – skidi – iskuzı – İşkuzı. Bu bir daha təsdiq edir ki, skidlər və İşkuzlar sözlərində sözdüzəldici şəkilçi elə de/ze-dir. Təbii ki, İşkuzlar sözünün başqa türk etimologiyaları var [2, 23, 40-41].

Skolot – iskidlərin özünü adlandırmasıdır, onun etimologiyasını iran dillərinin köməyi ilə aydınlaşdırmaq mümkün olmayıb. Skolot türkcə şakasko və üstəgəl malik olma şəkilçisi lo/lı, m/ma – bu cəm halını göstərən ümumi tar/lar, qaraçay – bolkarca ma/la. Skolota skolot – cəm halında Sakalılar, Skolatlar, Skolot. Skolot, güman edildiyi kimi, balkar dilində əyyan, ali təbəqə mənası daşıyan sxıltı kimi saxlanmışdır.

İskid-iran nəzəriyyəsi tərəfdarları haqlı olduqlarını sübut etmək üçün, farsların iskidləri ifadə etdikləri sak, yaxud saka etnoniminin etimologiyasından tez-tez istifadə edirlər. V.İ. Abayevin fikrincə, qədim fars sözü olan saka guya maral mənasında totemdir [9, 179]. Osetincə, saq maral sakdak budaq, şuk, maral buynuzu, budaqlı buynuz. Bir çox tarixçilər belə hesab edir ki, sak iskid tayfalarından biridir, farslar isə onu bütün iskidlərin etnonimi hesab edirlər. Qədim müəlliflərdən heç kim saksaka etnonimini maral mənası daşıyan etnonim hesab etmir, Bizanslı Stefan isə məlumat verir ki, «saka – əzəldən iskidlərin adını daşıyan xalqdır, çünki onu onlar icad ediblər» [17, 265]. Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, türkcə saqdak kalçan, yəni müdafiə silahının futlyarı qın anlamındadır, Saqay – Altayla Yenisey çayları arasındakı türk xalqının etnonimi, xakaz xalqının bir hissəsinin saka – yakut – saxaların etnonimi, sak/saka sözü sakar etnoniminin tərkib hissəsinə daxildir və sakar türkmənləri şəklində türkmənlərin xeyli hissəsini ifadə edir.

Sakların türkdilliliyi türk xalqları və onların qonşularının tarixini tədqiq edən bir çox tarixçilər tərəfindən təsdiq edilir [22, 21-26]. Beləliklə, Şaqay (sakar/sak) iskid tayfalarından birinə etnonim kimi keçən türk sözüdür, farslar isə onu iskidlərin ümumi adı kimi qəbul edirlər.

Massaget etnonimi müxtəlif variantlarda etimologiyalaşdırılır. Ənənəvi tarix elmində belə bir fikir üstünlük təşkil edir ki, massaget böyük getlər anlamındadır, həm də belə təsəvvür də hökm sürür ki, massaqet – iranca balıq yeyənlər deməkdir (iran sözü masya – balıq). Bir çoxları massaget sözünün tərkibini mas-sakata və ya mas-saka kimi göstərməyə çalışırlar ki, bu böyük sak ordası, yaxud böyük saklar deməkdir və onlar irandilli xalqdır.

İskidlər dövrünün bütün başqa etnonimləri kimi, tavr (tozar, doqarma) sözü də ənənəvi tarix elmində irandilli hesab edilib, odur ki, onun da mənasının müəyyən edilməsini (etimologiyalaşdırılmasını) iran dilləri quruluşu əsasında öyrənməyə cəhd ediblər. Tavr, taqar, tozar, taqarma etnonimləri tək bir sözün fonetik variantlarıdır. Onlar hamısı bir türk elementlərindən ibarətdir: tau/tav/daq/taq dağ, meşəlik dağ, ağac və er adamlar, kişilər; tavr dağ adamları.

Tavrlar iskid federasiyasına daxil idilər. İskidlər Daranın hücumlarını dəf etmək lazım gələndə onlar «tavrların, aqafırların (aqadirlərin), nevrələrin,

andofaqların melanxlenlərin, gelonların, budinlərin və savromatların çarlarını müşavirəyə topladılar» [19, 102].

Əgər bu tayfalar irandilli olsaydılar, onlar Daranın irandilli işğalçıları ilə vuruşmazdılar və Dara vahid iran inancı və dili üzrə öz həmvətənlərini təqib etməzdi. Tam əsas var ki, sadalanan iskidlər əsasən türkdilli idilər.

Tavrlar Tavriyada yaşayırdılar. Herodot Dunayın mənsəbindən başlayaraq Kerç körfəzinə qədər uzanan bu ərazini, dağlıq ölkəsi, qədim skitiya hesab edir [19, 99]. Strabon Krım yarımadasını Tavriya, Skifya adlandırır [17, 122]. Tavrlar Krım tatarlarının (türklərinin R.M.) uzaq əcdadlarıdır.

İskidlərin irandilliliyi nəzəriyyəsinin müasir ən nüfuzlu tərəfdarından biri V.İ.Abayev «Osetin dili və folklor» kitabında [9] 196 leksik iskit-osetin birləşməsi gətirmişdir. Onun əsəri bir çox hind-avropalılar tərəfindən sevinclə qarşılandı. Əslində alimin də etiraf etdiyi kimi, 41 söz «osetincədə heç bir iz buraxmadı». Onda qanunauyğun olaraq belə bir sual öndə durur; hansı əsasla bu sözlər iskit-osetin paralelləri hesab edilir? Qalan 101 söz heç bir dəyişikliyə uğramayan kövrək türk sözləri mənası daşıyır. Son 47 sözü V.İ.Abayev son dərəcə uğursuz izah edir ki, bunlar inandırıcı deyil («Smuqluq Sozir» «Varazmak – Dona»), «Valkorleçig», «Supoyed», «V nyam net dıxaniy jizni», «imeyuşşiy zdorovuyu jenu», nevretimey utrat», «Naxodyaşşey şerst oleney» və s.

Yeri gəlmişkən, İqrar Əliyev hələ 1960-cı ildə yazmışdır ki, V.F.Millərin topladığı 425 iskid-samat sözləri içərisində yalnız 167-ni iran dilli hesab etmək olar, qalan 258-i iran sözləri deyildir. L.Zqusta topladığı 613 iskit adlarından yalnız 286-nı iran sözləri hesab edir [23, 102].

Çox təəssüf ki, tariximizin qədim dövrünün, yəni Azərbaycan xalqının etnik tarixinin tədqiqatçısı toplanan iskit sözlərinin qalan az qala üçdə ikisinin hansı dilə mənsub olduğu barədə susur. Axı, nəzərə alsaq ki, iskidlərin etnik mənsubiyyətini müəyyənləşdirərkən tarixçilərin polemikası təməlində irandillilik və ya türkdillilik mülahizəsi durur, onda görkəmli alim sussa da, susmasa da sözlərin böyük əksəriyyətinin türk dilinə aid olduğu üzə çıxır.

ƏDƏBİYYAT

1. Дурмуш И. İlһами Durmuş. İskitler(sakalar). Ankara, 1993.
2. Закиев М.З. Татары: проблемы истории и языка. Казань, 1995.
3. Гарипов Т.М. Кузеев Р.Г. Преемственность и сменяемость этнических культур (ирано-тюркские историко-лингвистические связи в Урало-Поволжье) и Взаимодействие и взаимовлияние цивилизаций и культур на Востоке. Тез. III Всесоюзной конференции Душанбе. 1988.
4. Закиев М.З. Андреев А. О происхождение тюрков и татар. М.: Инсан, 2003.
5. Грач А.Д. Древние кочевники в центре Азии. М.: Наука, 1980, 255 с.
6. Артамонов М.И. Роль климатических изменений VIII-VI веков в переселении киммерийцев и скифов в Азию и возвращение их в степи Восточной Европы в начале VI в. До н.э. - В кн.: Этнография народов СССР. Геогр. о-во. Отделение этнографии. Л., 1971.
7. Гебуллаев Г. А., К этногенезу азербайджанцев. Баку, 1991.
8. Симокатта Ф. История. М., 1957.
9. Абаев В.И. Осетинский язык и фольклор. М.-Л., 1949.т.1.

10. Членова Н.Л. Тагарские лошади. Св. Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековые. М., 1981.
11. Гоголев А.И. Сибирский мир. М., 1987.
12. Мизиев, Лайпанов. О происхождение тюркских народов. Черкесск: ПУЛ, 1993, 138 с.
13. Петренко В.Г. Проблемы скифской археологии. / МИА, №177. М., 1971, 220 с.
14. Андреев А., История Крыма. М., 2000.
15. Смирнов А.П., Скифы. М., 1966.
16. Византийские историки, 1861, 492 с.
17. Латышев В.В., Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. Т.1. вып.1.-СПб, 1893.
18. Доватур А.И., Каллистов Д.П., Сытова И.А. Награды нашей страны в «Истории Геродота». М., 1982.
19. Геродот, История в девяти книгах. Перевод и примечания Г.А.Стратановского. IV к. Л.: Наука, 1972.
20. Закиев М.З., Проблемы языка и происхождения волжских татар. Казань, 1986.
21. Бартольд В.В. География Ибн Саида//Соч. – т. VIII. М.,1973.
22. Osman Karataş. Hırvat Ulusunun oluşumu. Erken ortaçağda türk-Hırvat ilişkileri. Ankara, 2000.
23. Алиев И. История Мидии. Баку, 1960

ЯЗЫК, КУЛЬТУРА И ЭТНИЧЕСКИЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ СКИФОВ

Р.И.МАГЕРРАМОВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена к изучению языка, культуры и этнического принадлежности скифов.

Автор статьи путем сравнительного анализа сведений древних источников, монографии и произведений некоторых историков и других исторической литературы пришел к выводу, что никто из древних авторов о сходстве между киммерийцев, скифов и сарматов с персами не говорили и не писали, а также некогда они не описывали о сходстве между персидского языка с языков киммерийцев, скифов и сарматов. Если бы такого сходство было бы обязательно они бы констатировали. Следовательно скифов не были ираноязычными.

Ключевые слова: Скифы, Азия, Геродот, тюркский язык, тавры, Северный Кавказ, Северное Причерноморье.

LANGUAGE, CULTURE AND ETHNIC AFFILIATION OF ISCHIDS

R.I.MAHARRAMOV

SUMMARY

The article is devoted to the study of the language, culture and ethnicity of ischians.

As a result of comparative analysis of the information provided by ancient sources, monographs and articles of separate historians and other historical literature, the author of the article has produced such a conclusion that the Cimmerians, ischids, and sarmats, none of the ancient writers who provided information about the similarities between the Persians and the proximity of their languages spoke and did not write it, if he had a similarity between Persian and ischids language, the ischids language was generally not the language of Iran.

Keywords: İschains, Asia, Herodotus, Turkish language, Persians, North Caucasus, Around North Black sea.